

Р. Бейсетаев

б.ғ.к., Еңбек гигиенасы және кәсіби аурулар орталығы
Қарағанды, Қазақстан (e-mail: beisetayev@mail.ru)

**Ахмет Ясауи ілімі: қазақы мұсылмандық түсінік – ұлттық
дүниетаным, дәстүр мен құндылықтар**

Аңдатпа

Қазіргі жаһандану заманында қоғамның әлеуметтік құрылымы айтарлықтай өзгеріске түсті. Ұлттар мен этностар өзара саяси-экономикалық қарым-қатынас барысында бір-біріне рухани ықпал ету арқылы дамып отыр. Осыған байланысты этнос пен ұлт, таным мен дін, ұлттық тәрбие мен білім мәселелері этнология, этнография, әлеуметтану және философия ғылымының өзекті зерттеу тақырыбына айналып отыр. Мақалада Ахмет Ясауидің түріктік сопылық мәдениетінің негізі қарастырылған. Бұл ғылым – қазақтың дәстүрлі мұсылмандық ұғымының, жалпы қазақ мұсылмандығының қалыптасуына негіз болды. Түрік қоғамында діни-рухани өзгеріс ұлттық дүниетаным, түсінік және дәстүр ұғымдарының исламдық сипатқа ие болуы арқылы жүзеге асуы жайлы сөз болады. Сонымен қатар Қожа Ахмет Ясауи қалыптастырған қазақтың дәстүрлі мұсылмандық түсінігінің бүгінгі жағдайы туралы ойын ортаға салады.

Кілт сөздер: Қазақ елі, Ислам діні, Қожа Ахмет Ясауи, сопылық ілім, қазақ мұсылмандығы, Тәңірлік дүниетаным, ұлттық дәстүр.

R. Beisetayev

Candidate of Biological Sciences, Center for Occupational Health and Occupational Diseases, Karagandy, Kazakhstan (e-mail: beisetayev@mail.ru)

Teaching of Ahmed Yassawi: Kazakh Concept of Islam – National Understanding, Tradition and Values

Abstract

In the current era of globalization, the social structure of societies has changed significantly. Nations and ethnic groups develop in each other through spiritual and political interaction. In this regard, issues of ethnicity and nationality, religion, national upbringing and education are becoming the subject of urgent research in the field of ethnology, ethnography, sociology and philosophy. The work examines the foundations of the culture of Turkic Sufism and Ahmed Yassawi. This teaching became the basis for the formation of the traditional Muslim concept of Kazakhs, and in general Kazakh Islam. In the Turkic society, religious and spiritual changes are realized through Islamic transformations of the national worldview, concepts and traditions. In addition, the current state of the traditional Kazakh Muslim concept created by Khoja Ahmed Yassawi is described.

Keywords: Kazakhstan, Islam, Khoja Ahmed Yassawi, Sufism, Kazakh Islam, Tengrian worldview, national traditions

Ұлы дала философиясы түрік халықтары тарихынан бастау алып, бірге дамып, бірге қалыптасқаны белгілі. Көне заманнан бері ру-тайпа адамдары өздері ойлап тапқан әрі қалыптастырған материалдық-рухани мәдениеттегі құндылықтарын мұра ретінде келер ұрпаққа қалдырып отырды. Біздің қазақ халқы да сан жүзжылдықта жасалып қалыптасқан асыл қазынасын келешек ұрпағына мақтан тұтып айтып жүретіндей, болашаққа сақтап жеткізетіндей өшпес мұра, аманат қылып қалдырды. Бабаларымыздың алдына қойған басты мұраты – ұлттық дүниетанымды, салт-дәстүрді сақтау, материалдық-рухани құндылықтарды қадірлеу әрі қорғау болды. Ұлттық дүниетаным мен дәстүр қазақтың өмір тірлігі мен мәдениетінің барша саласында қалыптасқан.

Кеңестік заманда «түрік философиясы», «қазақ философиясы» немесе «мұсылман философиясы» секілді ұғым-терминдер болған жоқ. Олар туралы сөйлеу «қазақ ұлтшылдығы» айдарымен қуғын-сүргінмен аяқталды. Кеңестік идеологияға сай, «философия қатаң заңдылық пен принциптерге негізделген еуропалық академиялық ғылым». Десек те, XX ғ. аяғында КСРО-ның әлсіреуі философияға деген көзқарасты күрт өзгертті: философияның көпқырлылығы және оның аңызбен, әдебиетпен, музыкамен, тіпті дінмен тығыз байланыста дамитыны мойындалды. Негізін Ясауи қалаған сопылық түрік мәдениетімен, қазақы мұсылмандық түсінігімен, ұлттық қазақ философиясымен қауышуға жол ашылды. Қазақ халқы жадының мықтылығы арқасында өз болмысынан айырылмай, ұлттығы мен дәстүр сабақтастығын сақтап қалды.

Қазіргі жаһандану заманында кез келген қоғамда әлеуметтік құрылым айтарлықтай өзгеріске түсті. Ұлттар мен этностар өзара саяси-экономикалық қарым-қатынас барысында бір-біріне рухани ықпал ету арқылы дамып отыр. Осыған байланысты этнос пен ұлт, таным мен дін, ұлттық тәрбие мен білім мәселелері этнология, этнография, әлеуметтану және философия ғылымының өзекті зерттеу тақырыбына айналып отыр.

Бұл мақаланы жазудағы басты мақсатымыз – жастарға Ахмет Ясауи құрған қазақы мұсылмандық ұғымы, оның философиялық, дүниетанымдық, мәдени, рухани ерекшеліктері туралы ақпарат беру. Сопылық ілімнің рәміздік тілінің мәдени және материалдық мұрадағы бейнесін көріп, ғибратына жастардың назарын аудармақпыз. Келесі мақсатымыз жастарға еліміздегі Ислам дінінің бүгінгі жаһандану заманындағы ахуалы туралы баяндау.

Ұлы дала философиясында көне түріктердің ғарыштық танымына сай әлемді жаратқан, жер бетіндегі барлық жанды мен жансыздың тағдырына иелік ететін құдай – Тәңір. Көк Тәңірі ұғымының терең философиялық және рухани-әлеуметтік мәні болды. Жастар жаратылысты тануға, өз халқының тарихын терең білу мен сыйлауға, әрі ата-бабаны құрмет тұтуға тәрбиеленді. Халықтың тілі, дүниетанымы мен түсінігі, рухани-материалдық мәдениеті, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы ұлт жадында толық сақталған.

Қазақ жерінде халықтың көнеден басталатын Тәңірлік дүниетанымын, наным-сенімін, материалдық және рухани мәдениетін, отбасы әдет-ғұрпын дәстүрлі түріктік негізде сақтап Ислам дінін қалыптастыруда басты тұлға – ғұлама Қожа Ахмет Ясауи [1; 2] болды. Ол туралы қазақ энциклопедиялары жазды [3; 4]. Ахмет Ясауидің философиясы туралы Ә. Нысанбаев [5], Д. Кенжетай [6; 7; 8, 47–53-б.; 9, 1–11-б.; 10, 3–10-б.], З. Жандарбек [11; 12, 23–35-б.], Ж. Алтаев [13], М. Мырзабеков [14, 36–40-б.] жан-жақты зерттеу жүргізді. Ахмет Ясауи дүниетанымының ұлт тұтастығы мен ұлттық тәрбиедегі рөлі туралы А. Мейірманов [15, 34–43-б.], М.С. Орынбеков [16], Ж.Б. Ошақбаева [17, 79–87-б.], Ә. Шәфик [18, 69–72-б.], Р. Бейсетаев, А. Жакин [19, 140–152-б.], ал оның фольклордағы орны туралы Б.С. Қорғанбеков [20] зерттеу жүргізді. Ясауиге арналған мәдени мұра туралы Ә.Қ. Муминов, Б. Қорғанбек т.б. [21], Д. Мұстапаева [22], А.Д. Мейірманов [23, 111-б.] және Р. Насыров [24] құнды еңбек жазды.

Көшпелі халықтың рулық-тайпалық одағын біріктіріп тұрған туыстық қандық-генетикалық байланыс әлсіреген заманда, «діни-идеялық-үмметтік» мұсылмандық байланыстың қалыптасуына Ясауидің ілімінің ықпалы ерекше болды. Ғалым Д. Кенжетай: «Ясауи ілімі трансформациялық-трансляциялық тәсіл арқылы өз болмысын көрсететін дәстүрлі түркілік дүниетанымның аксиологиялық-мазмұндық түлеуіне алып келді. Бұл процес ислам дінінің дәстүрлі түркілік дүниетаным кеңістігіне тарауы, сол мәдениет негізінде қалыптасқан мифологиясына, аңыз-әңгімелері желісіне, жыр-дастандарына, қандық-туыстық шежірелеріне, жалпы мәдени құндылықтары негізіне жаңа рух, жаңа кеңістік бере білуімен қоса қабат жүріп жатты» [6; 7; 8, 47–53-б.; 9, 1–11-б.], – деп барша еңбегінде жазды.

Ахмет Ясауи 1102 (жаңаша 1103) мешін жылы Түркістан өңіріндегі Сайрам (Исфиджаб) кентінде өмірге келіп, 1186 мешін жылы Түркістан (Ясы) қаласында 84 мүшелі жастан аса өмірден озған.

Сол заманда Исфиджаб кентінде исламдық фикһ (құқық) мектебі ханафи мазхабының өкілдері өмір сүрген. Осыған орай, Ахмет Ясауидің сопылық ілімі осы саяси-әлеуметтік, тарихи шарттарға байланысты қалыптасты.

Әу баста аян түскен кезде фикһ (құқық) болған жоқ. Оның негізі мен мазмұны Исламның Мәдине кезеңінде қалыптасқан. Ислам құқық негіздері Жихад аймағының халқы меккеліктердің салт-дәстүрі мен ғұрпына негізделіп қалыптасты. Шешім қабылдаушы – Пайғамбар болды. Пайғамбар қайтыс болғаннан кейін әрі Ислам діні кең таралып, көптеген басқа халықтың мәдениетімен тоғысқан кезде Құран мен хадисте нақтыланбаған мәселелерге үкім шығаруға еркін ойдың шешімі қажет болды.

Орта Азиялық түріктердің Ислам дінін қабылдауы барысында осы мәселе тағы көлденең тұрды. Қазақ халқының мәдениеті мен дәстүрі ұлы Дала табиғатымен, ондағы көшпелі өмір салтымен тығыз байланыста қалыптасқан. Түрік халықтары ислам дінін қабылдау барысында Ахмет Ясауидің сопылық ғылымын халқымыздың көнеден бастау алатын дүниетанымын, түсінігін, рухани-материалдық мәдениетін, дәстүрін, отбасы ғұрпын жалпы түріктік негізде сақтап қалыптастыруы шешуші фактор болды. Ахмет Ясауи сопылық ілімінің құдіреті сонда, ол сан ғасырлық рухани құндылықтарды толық жойып жібермей, қайта жаңғыртып, жаңа Исламдық мән-мағынаға толтырды. Түрік жұрты өзінің дәстүрлі мәдени, рухани тамырының үзілмегеніне көзі жетіп, ислам дінін толық қабылдады. Көне түрік мұрасының ислам дінімен өзара үйлесуінің заңды жемісі – қазақы мұсылмандық мәдениет болды.

Қазақы мұсылмандық түсінік Ахмет Ясауидің сопылық ілімі негізінде қалыптасты. Дәстүрлі түрік дүниетанымының негізі сыршылдық (мистика) екенін ескеріп, Ясауи сопылық ілімнің қазақ мұсылмандығының басты ерекшелігін қалыптастыру тәсілін ұғамыз. Ясауи іліміне сай, Ислам дінінің таралуында ескі ұстындар толық жойылмайды, ал жаңалары сәйкес түсінік, құндылық, ұғымдармен үндесіп, өзінің үйлесімді орнын табады.

Ислам дінінің негізгі ақиқаты бір құдайға – «Аллаға» ғана табыну. Исламның басты мақсаты – татулыққа, бірлікке үндеу. Ясауи адам баласы шындықтан бейхабар қалғанда өзінің болмысынан алыстай бастайтындығын айтады. Осы ақиқатты адам баласына ескертіп, тікелей еске салып отыратын таным көзі – Құран деп білді. Д. Кенжетай: «Құранда жақсы мен жаман, арам мен адал жолдардың

негізгі ұстанымдары мен этикалық негіздері қамтылған. Суфи өзінің бойында осы моральдық құндылықтарды сомдау, хәлін өзгерту, жақсыға ұмтылу, ізгіліктің өзіне оралу мақсатында өзінің рухын үнемі бақылап отырады. Ал бақылаудың өлшемі де Құран. Өйткені, «өзіңді-өзің бақылау» және «сырттан бақылау» екеуі бірінсіз бірі болмайтын шарттың екі компоненті. Жүрек өзінің ақыл, жан және мен сипаттары арқылы әлемдегі болып жатқан өзгерістермен үндестік құра алатын дәрежеге жетуге ұмтылады. Бұл әрекет толығымен моральдық-практикалық жаттығу арқылы мүмкін болатын нәрсе» [7, 97-б.], – деп жазды.

Ахмет Ясауи хикметінің мәні, философиясының өзегі – адам. Адам «кемелдікке» жету үшін қажет білім игеруі керек. Бұл білімнің қайнар көзі – хикмет. Хикметте адам жаратылысы – Жаратқан иенің ұлылығын көрсететін, көркемдігі ең жоғарғы кейіпте жаратылған болмыс екені көрсетілген. Алланы танудың негізгі сыры адамның өзінде екендігін айтады. Адам – кіші ғарыш болса, рух, бүкіл әлем, болмыс – тұтас ғарыш, Алланың аяттары, белгілері. Адам – рух әлемінде Алламен болған сұхбат-антты бұзбай Зікір (еске алу) арқылы үнемі есте сақтаушы. Ахмет Ясауи іліміндегі зікір, уажд (экстаз), сама сияқты әдістер Алламен болған сертті ұмытпау үшін қолданылған. Адамның ұмытшақ (инсан) екенін ескергенде, Құрандағы бір зікір – адамдық болмысты толықтырып, кемелдендіріп отыратын әдіс. Осы тұста белгілі «қалу бәла» серті («...мен сендердің Жаратушың емес пе едім» деген Тәңірдің сұрағына рухтардың: «Иә, әлбетте» деген жауап-серті) мен рух әлеміндегі онтологиялық-туыстық бірліктің адамзат баласы арасында сақталып осы кезге жалғасуына деген ұмтылыс, тілек жатқандығы байқалады. Ахмет Ясауи сопылық дүниетанымға тән бұл теориялық-тұжырымдамалық ұстанымды көне түріктің дүниетанымы негізінде жаңғыртты.

Қазақ Исламның кейбір тағам түрінен бас тарту, ғұрыптық тазалық, адамгершілік қағидасы сияқты шартын мүлтіксіз орындауға дағдыланды. Көпшілік өтірік-өсекке, адамды ғайбаттауға жол бермеу және жалғыз басты, ауру-сырқау немесе кемтар адамдарға жәрдем беруге басты назар аударады. Сол заманнан бері қол жайып, бата беру толық қалыптасты. Қазақта Алланың ұлылығын мадақтайтын «Алла акбар» («Алла ұлы»), «Бисмилля!» («Алла атымен») деген тіркестер бүгінде тұрақты әрі жиі айтылады. Олар діни өмірдің сан саласында: әулиені пір тұтуда, отбасы-тұрмыстық қатынас саласында, отбасылық

өмірдің ғұрпына байланысты (үйлену, нәрестелі болу, сүндетке отырғызу, өмірден қайту) қалыптасып сақталды.

Құл Ясауи ілімінің мақсаты: «Адамның ішкі тыныштыққа жетуі арқылы қоғамда тұтастық пен тыныштық орнату». Ясауи адамның ішкі әлеміндегі ыдырауды реттеуге ықпалды күшті уағыздады. Ол – Тәңірге деген махабат. Ахмет Ясауи ілімінен нәр алған Абай да: «Махабатпен жаратқан адамзатты, Сен де сүй Ол Алланы жаннан тәтті» деп жырлаған. Қазақтың Әлемдегі орны діни түсінік, дүниетаным мен рухани-материалдық құндылықтар арқылы анықталады. Олар – «сенім», «дәстүрлік», «төзімділік» және «ғашықтық». Бұл төрт ұстаным Ахмет Ясауи іліміндегі «заман», «макан», «ихуан» және «рабти султан» ұстанымдарымен тікелей әрі өзара тығыз байланысты.

Ясауидің сопылық ағымы Ислам тарихында дінді қабылдаудың, ұғудың ерекше түрі ретінде пайда болып, ресми діндегі (калам мен фикһ) қасаңдыққа қарсы бағыт болып қалыптасты. Бұл ілім түрік дүниетанымның әмбебаптық категориясына сай дамыды. Ахмет Ясауи Тәңірді жазалаушы, қорқыныш иесі түрінде емес, Тәңірді сүю және оның үкімдерін құрметтеу арқылы Аллаға махабатпен қауышу-ұласу әдісін қалыптастырды. Сопылық дүниетанымда Алла – ғашық (сүюші), мағшук (сүйілуші), сол ғашықтықтың өзі болды. Нәтижесі: Ясауидің негізгі мұраты – Тәңір мен Алла егіз ұғымға айналды. Ахмет Ясауидің сопылық ілімінің құндылығы сонда, «Тәңір» мен «Алла» жұп ұғымы қазіргі заманға жұбын жазбай бірге жетіп, жарыса қолданылады. Бүгінгі күні мұсылман қазақтың «Алла» десе, ойында «Тәңір», ал «Тәңір» десе, ойында «Алла» тұрады. Қазақ Жаратушыны екі тілде ұлықтайды.

Ахмет Ясауи іліміне сай, Тәңір табиғатты адам игілігі үшін жаратты. Ясауи барлық әлемнің адамға сәжде етіп тұрғандығын уағыздады. Барша жаратылғанның жаратылу мақсаты – адам мен оның игілігін қамтамасыз ету. Ясауи ілімінде Табиғат өзінің жаратылу мақсаты мен мәнін толық біледі. Табиғатқа бұл қызметті Тәңір бергендіктен, оның еркі Тәңірде. Ал адамның еркі өзінде, сол ерікті қалай қолданғанына байланысты Тәңірдің алдында жауапқа тартылады. Ясауи ілімі: «Сол ерікті қалай қолдансақ адамдық мәнге жетеміз, Тәңірге лайықты құл боламыз» деген сұраққа жауап іздеу жолы, адамдық мәннің ақиқатын табу, өзін-өзі тану жолы.

Қожа Ахмет Ясауи басты назар аударған келесі мәселе – ұлттық рәміз [21; 22; 23; 24]. Ұлттық рәміз адамзаттың рухани жасампаздығы

мен шығармашылығының барлық сатысын қамтиды, оның көмегімен ұлттың сан ұрпағының арасында ақпараттық қатынас алмасу жүзеге асады. Рәміз – бір халықтың рухани және материалдық мәдениетінің болмысы. Адамзат баласы семиотикалық таңбалар арқылы әрбір құбылысты қабылдап, оған баға беріп, көзқарасы мен ойын білдіре алады. Рәміз – адам өмірінің шынайы мәнін анықтайтын рухани құрал. Рәміздің мазмұнын ашу – адамның өзімен-өзі тұтастықта болатын рухани кеңістігін ашу. Адамзат баласы рәміз арқылы санғасырлық мәдени мұрасын, рухани құндылықтарын және дәстүрін бейнелеп, ұлтының дәстүр сабақтастығын сақтайды.

Шейх Ясауи кесенесі және ондағы жәдігерлер адам баласының қолынан шыққан ортағасырлық сәулет және бейнелеу өнерінің ғажайып туындысы. Мазар ертеден келе жатқан жергілікті құрылыс дәстүрін сол заманның озық жетістіктерімен үндестіре салынған. Көнеден жеткен жергілікті материалдық және рухани құндылықтар исламдық мән-мазмұнмен байытылып нұрланып, әлем таныған жалпыадамзаттық құндылыққа айналды. Нәтижесінде рухани дәстүр сабақтастығы тарихи құрылыс ескерткішінде де айқын сақталды.

Ясауи іліміндегі рәміз туралы А. Мейірманов: «Қожа Ахмет Ясауи – жалпытүркілік мәдени және дүниетанымдық кеңістіктегі ішкі тұтастықты қалыптап, исламдық құндылықтарға негізделген философиялық-этикалық ар-ождан ілімін жүйелеген рухани тұлға» [23, 103-б.], – деп жазды.

Аңызға сай, Әмір Темірдің шеберлерді жаулап алған жерлерден алып келгені айтылады. Шеберлердің ортақ іске жұмылуына Ясауидің сопылық ілімінің елеулі ықпалы айқын. Шеберлердің еліне, ұлтына қарамастан, олар жасаған туындылар жергілікті құндылықтарға, ұлттық рәміздік белгілерге және архетиптерге негізделген. Ясауидің рухани ілімнің құдіреті сонда, ол санғасырлық рухани құндылықтарды жаңғыртып Исламдық мәнге толтырып, әр алуан елден келген көптеген адамды ортақ мақсатқа жұмылдыра білді. Шеберлер түрлі мәдениет пен ұлт өкілдері болса да, кәсіби шеберліктерін рухани іліммен байыта қолдану арқылы жалпыадамзаттық мәні бар туынды жасап шығаруы руханияттағы әмбебаптық көрсеткіші. Мәдениет – құндылық пен мән-мағына әлемі болса, ал символизация – адамзат мәдениетінің табиғи байланысы және оның ұғымы мен дамуын ашатын процесс.

Жалпы, қазақы мұсылмандық түсініктің негізінде сопылық ілім жатыр. «Менің хикметтерім Құран мәні» – деген Ясауидің сопылық ілімі мен мәдениеті қазақтың тарихи санасында толық сақталған.

Сондықтан, қазақ мұсылмандығы Ахмет Ясауи сопылық ілімі арқылы Құранға негізделген.

Қазіргі өтпелі шақта қоғамымызда идеялық, танымдық, психологиялық және діни жаттану процесі жүріп жатыр. Жастар өзіміздікі десек те, танымы жат, қағидасы (діни сенім жүйесі) бөтен сырттан келген дәстүрлі емес діни ағым өкілдері іштен жік шығарып жүр. Олар қоғамымыздың діни сауатының төмендігін, біздердің Ханафи мазхабын, тіпті дінімізді білмейтінімізді және еліміздегі экономикалық қиындықты шебер пайдаланып жатыр. Профессор Д. Кенжетаев: «Өкінішке орай, бүгін оны мақсатты түрде басқаша түсіндіріп, танытуға тырысушылық тенденциясы жоқ емес. Бұған қоғамдағы дін мәселесі, діни таным мен ғылыми таным арасындағы үйлесімділік пен тепе-теңдіктің болмауы себеп болса, екінші жақтағы, яғни бүгінгі қазақ мұсылман өкілдерінің өздерін қоғамға тиісті дәрежеде түсіндіре алмауы және олардың Ахмет Ясауи мәдениетін жетік меңгермеуі де осы құбылыстың басты компоненті дер едік. Бұқаралық ақпарат құралдарының дін мен саясат арақатынасына немқұрайлы қарауы және дінді жекелеген топтардың құралына айналдыруы да негізгі фактор» [7; 8; 9], – деп жазды.

Қоғамымызда аруақ, әулие, сопылық зікір арқылы қалыптасқан дәстүрлі қазақ мұсылмандығы түсінігін «Исламға жат дүниетанымдағы жеке ағым» ретінде көрсету орын алып барады. Бұл туралы профессор Д. Кенжетаев: «Қазақтың дәстүрлі діни түсінігін сынап, оның негізгі ұстанымдары мен идеяларын жоққа шығару әрекеті Құран мен хадис шеңберінде жүріп жатыр. Яғни, діни танымдағы әрбір ұғым, категория, символдар мен тұғырлардың Құранда орын алған-алмағандығы негізгі өлшемге айналды. Бұл жерде тек салафилер ғана емес, исламдағы барлық ағымдар өздерінің негізгі өлшемі ретінде Құранды таниды [7; 8; 9], – деп жазды.

Қазір дәстүрлі ханафи мазхабын мойындамайтын, жаһандық саясаттың құралына айналған салафилік бағыттағы миссионерлер қазақ мұсылмандық түсінігін, оның ғасырлар бойы жиналып қалыптасып, болмысқа айналған танымын бұрмалап бағуда. Бұл – зияны мен зардабы кешегі коммунистік идеология жүргізген ұлтсыздандыру саясатынан да асып түсетін қасірет. Салафилер қазақты бүгін ғана мұсылмандық қабылдаған ел қылып көрсетіп, ал өздері жалпы ислам атынан, кейде тіпті Алланың атынан сөйлеп, қазақ халқын қалыптасқан дәстүрлі діни сенімі мен танымынан айыруға әрекет жасап жүр. Олар қазақтың сан ғасырлық тарихы мен діни

тәжірибесін жойып жіберуді мақсат тұтқан. Бұл – революциялық тенденция. Ал, салафилер исламның рухында революция емес, эволюция ғана бар екендігін елемейді. Олардың ойынша, бүгінгі күнгі қазақы мұсылмандық түсінік – пұтқа табыну. Шындығын айтсақ, олар өздерін жоғары санап, біздің дүниетанымымыз бен діни-рухани түсінігімізді менсінбей, сыйламай жүр әрі оған ашық сын айтып, жастарымызды теріс баулуға батылдары жетіп жүр. Бұл туралы профессор Д. Кенжетаев зерттеуіне сай мағлұмат береміз [9, 1–1-б.].

Бірінші сын (ғибадаттың мәні мен формасы туралы). Исламда ғибадаттың формасын анықтайтын да, ғибадат етілетін де тек бір Алла ғана. Ислам негізі бойынша адамзат баласы Алланы ұлықтау, оған табыну үшін жаратылды. Әр дінде құдайға табыну формасы әр түрлі. Исламда табыну формасын, уақытын ритуалдық негіз ретінде анықтаған Мұхаммед пайғамбар. Қазақ ұлты бұл ғибадат феномені шеңберінен асқан жоқ. Ғибадаттың формасы мен уақытын сол күйінде қабылдады, шариғатты негізге алды. «Алладан басқа табынар ештеңе жоқ» (Ла мағбуда илла Алла) деп зікір салады. Ғибадаттың мәні мен маңызын, мақсаты мен негізгі идеясын терең түсінді. Олардың рухани жаттығулары ғибадатқа барар жолдағы рухты әр түрлі кедергілер мен алаңдаушылықтан арылтудың тәсілі. Әрбір зікір, сама адам жүрегін шынайы ғибадат етуге дайындап, Алла мен адам арасындағы байланысты күшейтудің құралы, әдістемелік жүйенің тұғыры.

Екінші сын (сопылық ілімінің пайғамбардың сүннетіне, формасына, шариғатқа сәйкестігі немесе қайшылығы туралы). Салафилер зікір салу (Алла, Алла, ху, ху) өлең, ракс, сама, шаң, рубаб – күнәһарлық деп қарайды. Бұлар бидғат, яғни дінге кейіннен енген жаңашылдық. «... Азықтың ең абзалы – зікір. Қажылықта да мені еске алыңдар». «Аталарыңызды еске алғандай мені еске алыңдар», «Қауіптен құтылғаныңызда білмегендеріңізді үйреткен Алланы еске алыңдар». Жер мен Көктің жаратылуы, күн мен түннің ауысып келуі туралы отырса да, жүрсе де, жатса да ойлағандар Алланы еске алғандар. Көк пенен жердің жаратылысын ойлағандар: «Ей, Жаратушымыз, сен бұларды мәнсіз, мақсатсыз жаратпадың. Сен ұлысың. Бізді тозақтың азабынан сақта деген көңіл иелері үшін айғақтар бар». Сондықтан, зікір – Алланы еске алу, Алланың бұйрығы. Шариғатта бар.

Ислам тарихында би мен музыка харам деушілер болған. Бүгін олардың сыны мен міндері құнсызданған. Бүгінгі дін ғылым ретінде өткенге қарағанда айтарлықтай дамыған. Діни таным табиғаты

жағынан күрделі әрі уақыт пен кеңістік, дүниетанымдық көпқабаттылықты да өз ішінде қамтиды. Ислам ешқашан музыканы жатсынбаған. Исламда музыка – өмірдің өзі. Жаратылыс музыкадан басталған. Исламда, жалпы әлемде музыканың ғылыми және философиялық теориясын зерттеуді Отырарлық Әбу Насыр әл-Фараби бастап жүргізгені белгілі. Қожа Ахмет Ясауидің музыкалық тұжырымының негізі Фарабидің саз философиясы. Ракс – ритуалдық би, сама – діни әуен тыңдау, Алланы еске алудың, рухани шабыт шақырудың әдістері.

Жалпы сопылық ұғым пайғамбар заманында да және одан бұрын да болған. Ислам бұл ұғымның ішкі мәнін толтырды. Сопылық ілім өз тамырын Құраннан алды, Құранмен жасап, Құранмен дамыды. Бұған талас болмайды. Әрбір діни мәдениет өзінің қасиетті кітабымен ерекшеленетіні белгілі. Батыс мәдениетінің негізінде Інжіл болса, ислам мәдениетінің негізінде Құран бар. Ислам философиясы, мәдениеті мен өркениетінің ең басты қыры саналатын сопылық ілімнің негізі – Құран. Сондықтан, сопылық ғылым ұстағандар үшін ең маңызды Құран Кәрімнің бұйрығы, көрсеткен жолы мен ұсыныстары. Құран – қазіргі Қазақстанда сопылық бағыт ұстаған мұсылмандар үшін мәні мен маңызы, орны мен рөлі бірінші орында тұратын Алланың каламы әрі сөзі. Заманында Қожа Ахмет Ясауидің сопылық ілімінде Құранның әсері ең басты әрі маңызды фактор болып қалыптасқан.

Бүгінгі күні сопылыққа сын айтушы салафилер: «Кешегі коммунистік идеологияның желісінде, оның исламға үйлеспейтін қырлары көп дейді». Мысалы, қазақтың мұсылмандық түсінігінде Алла мәні жағынан бар жерде, ал салафилер бұл түсінікті Құранға сәйкес емес деп таниды. Бұл туралы профессор Д. Кенжетаев: «Бұл сынға Құран аяттарымен жауап берер болсақ: «Көкте де, жерде де – Тәңір – Алла». 43/84. Бұдан басқа Алланың ал-Ахир, ал-Захир, ал-Аууал, ан-Батин т.б. есімдері бар. Осыған қарап-ақ жоғарыдағы сындың негізсіз екендігін көруге болады», - деп жауап береді.

Қазақтың мұсылмандық түсінігінде Алла бұл әлемді Мұхаммед үшін жаратты. Ал салафилер болса, бұл түсінікті де Құранға сәйкес келмейді, деп таниды. Ғалым Д. Кенжетаев: «Алланың өзі Мұхаммедті адамзаттың тәжі десе, әлемді Алла адам үшін жаратса, адамзат үшін рахмет ретінде жіберілген Мұхаммед пайғамбар болса, бұл сөздің Құранның мәніне сәйкес келмейтін ештеңесі жоқ. Алла, бұл дүние де, о дүние де маған тән (ал-Лайл, 13). (Зариат, 56) – Мен жындарды, адамдарды маған құлшылық етсін деп жараттым», – деп жауап береді.

Қазір салафилер «Қазақтың діни түсінігіндегі әулиеге құрмет, моланы қастерлеу, өлікке ескерткіш орнату, тұмар тағу – олардың исламға әкелген бидғаттары» деп қарайды. Шындығында, бұл айтылғандар салафилер мен уаххабилердің өзгермейтін танымынан, қағидашыл ұстанымынан пайда болған сын. «Тәңір мен Алла» егіз ұғымы туралы салафилер «Ясауи ілімі ең үлкен ширк, яғни көпқұдайлық негіздегі исламға жат, таухидтен алыс діни таным» деп сын тағады. Бұған біздің беретін жауабымыз: «Салафилер «көпқұдайлық негіздегі» деген сөзінде Әлемде Жаратушының бір екендігіне күмән тудырады. Жаратушы жалғыз – барша адамға, барша халыққа ортақ. Ол – құдай. Тек, әр халық өзінің тілінде құдайды әртүрлі атайды. Мысалы, көне еврейлер – Иллах, арабтар – Аллах, ал түріктер – Тәңір, деп атайды. Жаратушы түрлі аталғанымен, құдай біреу. Салафилердің Жаратушы жалғыз екенін ұғатын кез келер, сонда олар бізді сынауын қояр. Біз қазақ болсақ, Жаратушыны құрметтеп, екі тілде ұлық тұтамыз.

«Уаххаби» ағымы, өз өкілдерінің мақсаты, көзқарасы мен іс-әрекетіне сай, қоғамдық әрі саяси мәнді діни ағым. Олар тарихта доктринасы мен мақсатына сай «Алланы бірлеушілер» (муаххиддун), пайғамбар жолындағы (салафиуун) не уаххабтың жолындағылар (уаххабиун) деген атпен белгілі. Ағымның қалыптасуына сол замандағы қоғамдық, экономикалық, діни және саяси жағдайлар себеп болды. Ағымның негізін XVIII ғасырдың ортасында орталық Арабстанда Нажд және ал-Хаса аймақтарында қозғалыс жетекшісі Мұхаммед Ибн Абдулаххаб салды. Бұл ағым, негізінен араб ұлтшылдығын және Осман империясынан азат болу идеясын ту етіп көтерді. Ағымның басты мақсаты жеке-жеке тайпадан құралған барша арабтың басын қосып, бір идеологияға, ортақ мүддеге біріктіру, ұлттық мемлекет құру болды.

Уаххаби қоғамдағы құбылыстар мен діни, философиялық мәселелерді терең талдамайды, бір жақты тұжырым, үкім береді. Олар үшін Құран мен Суннадан кейін Ибн Таймийа мен Ибн Жаузийа еңбектері кодекс ретінде қабылданады. Бірақ, бұл ғылымдарды да дұрыс түсініп, меңгере алмағандары белгілі. Мұхаммед Ибн Абдулаххаб өз ағымын, қозғалысын «дінді тазалау», яғни пайғамбар заманына оралу мақсатымен ұйымдастырды.

Олар пайғамбардың, әулиелердің қабіріне зиярат ету Аллаға жеткізуші құрал (тауассул), Аллаға серік қосу (ширк) санайды. Олар тым қағидашыл. Мысалы, «Ясауидей әулиенің құрметі үшін мына

дұғамды қабыл қыл» десең, сен – діннен безгенсің (мушриксің). Абдулуаххаб «Құран мен Сунна» басқа да негіздерді қабылдайтын мазхабтарды дінге жаңалық қосу деп (бидғат) күстаналайды. Ал, өздерін түсінгісі келмегендерді надан (жахил), олардың сеніміне кірмегендерді (дінсіз) деп қарайды. Абдулуаххаб біздің ханафи мазхабымызды «кафирлердің мазхабы» деп есептейді.

Уаххабилер, мақсаты мен іс-әрекетіне сай, олардың басты дұшпаны – мұсылмандар. Таухид ұстанымы христиан, йахудилерге сәйкес келмейді. Сонда да мұсылмандарға қылған әрекеттерін оларға қыла алмайды. Олардың иман мәселесі бойынша айтқан идеялары, жолдары мұсылмандар арасында түрлі қайшылыққа апарып соғуда. «Уаххаби» – қазақ жерінде ғасырлар бойы қалыптасқан, ел-жұрт қабылдаған дәстүрлі ханафи мазхабына қарама-қайшы көзқарастағы ағым. Біздің салтымызда қалыптасқан өмірден өткендерге, рухына Құран бағыштау, тарикат, қабірді зиярат ету, оларға белгітас орнату – Исламға жат деп уағыз айтушылар көбейді. Бұл қайшылықтар келеңсіз жайларға апарып соғуда. Музыка, театр, өнер, туған күн тойлауды харам, күнә деп есептейді. Бұл айтылғандар уаххаби ағымындағылардың ұғымында Аллаға серік қосу (ширк) және дінге жаңалық қосу (бидғат).

Исламның иман, намаз, ораза, зекет және қажылық шарттарына басқа өзгеріс енгізуге болмайды. Мысалы, бес уақыт намазды, алты уақытқа не екі уақытқа өзгертуге болмайды. Осы негіздерге өзгеріс енгізілсе, ол, бидғат болады. Ал, қазақтың мұсылмандық түсінігінде, ісінде ешқандай бидғат жоқ. Мысалы, Мұхаммед пайғамбарымыздың туған күні (мәулід), тәспі (тасбих), салауат (тахлил), Алланы еске алу (зикр), көркем үйде тұру, жаңа техниканы пайдалану және т.б. Ал, Уаххабилер болса, пайғамбар дәуірінде болмағанның бәрін теріске шығарады. Оларды тұтастай бидғат деп қарайды.

Шынайы Ислам адамның рухани кемелденуіне, материалдық дамуына қарсы шықпайды. Адам ашқан жаңалыққа Алла сүйіспеншілік танытады. Құран мен Суннаға, оның талаптарына сай келетін нәрсенің бәрін Ислам «ғұрып» (көркем, әдемі) дейді. Барлық мұсылманның қабылдаған ісі Алла тарапынан да қабылданады (Хадис). Егер біз Пайғамбар дәуірінде болмаған деп, Суннитке сай емес деп, бүгінгі ғылым мен ислам ғылымынан тафсир, хадис, араб тілінен (сарф, наху) бас тартсақ, мектеп, медресе, университетке бармасақ, бұл таза исламның рухына жат нәрсе. Ислам қатып қалған қағида емес. Ол адамды, әсіресе мұсылмандарды кемелдену мен

дамуға бастайтын, қияметке дейін үкімі жүретін Алланың соңғы діні. Мысалы, Пайғамбарымыз баста қабірді зиярат етуге тыйым салды. Кейіннен пұтқа табыну тоқтаған соң, ислам мұсылман жүрегіне ұялаған соң, қабірді зиярат етуге рұқсат еткен. Пайғамбарымыз: «Мен сіздерді қабірлерді зиярат етуден тоқтатып едім, енді қабірді зиярат ете беріңдер, өйткені онда сіздер үшін ғибрат бар» деген.

Бұл арада Д. Кенжетевтың: «Исламның өмір философиясы қоғамның әрбір мүшесінің ең ұлы кісілік, құндылық иесі болып қалыптасуына, адамды сүюге, әділет, адалдық, басқа дінге құрмет пен төзімділік түсінігін егетін дін деп түсінеміз» деп тұжырым жасауы елімізде қазақ мұсылмандығы түсінігі жеткілікті деңгейде қалыптасқанының, орныққанының белгісі. Сондықтан исламның тарихын, жүріп өткен жолын, осы жолдағы ата-бабаларымыздың ислам өркениетіне қосқан үлесін танып білу әрбір мұсылманмын деген қазақтың парызы. Ал, біз, зерттеушілер ұлттық тәуелсіздігімізді баянды ету мақсатында қоғамдағы әрбір жас адамға жалпы адамзаттық құндылықтарды, исламның негіздерін уақыт пен кеңістік талабы шеңберінде түсіндірумен қатар, исламдағы зиянды ағымдардың негізгі стратегиясын, мүддесін де қоғамдық пайда тұрғысынан ашып көрсетуге міндеттіміз.

Қазақ мұсылмандық түсінігінің негіздері теріске шығарылып жатқанда, жастар арасында: «Шындығында ата-бабаларымыз қай ислам дініне сенген» деген психологиялық танымдық қобалжу тууы да мүмкін. Әлемдегі бүгінгі жаһандануда жекелеме ағымдардың қазақы сопылық ілімге қарсы шығуы – Қожа Ахмет Ясауиге, дүниетанымымызға, мәдениетімізге, жалпы алғанда қазақ халқының тарихына қарсы шығуы, деп түсінуіміз керек. Олай дейтініміз, Ясауиден бастап Асан Қайғы, Мәшһүр Жүсіп, Абай, Шәкәрім сынды Дала даналары сопылық мәдениет үлгісінде ойын толғап, жырын төкті. Бұл – қазақтың дәстүрлі мұсылмандық түсінігінің айнасы – сопылық философия. Шындығында, бүгінгі күні қоғамымызда қазақы мұсылмандық мәдениеттің маңызы мен атқаратын қызметі жоғарыламаса, төмендеген жоқ.

Ясауидің даналығы мен ол құрған сопылық ілімнің кемелдігі арқасында қазақ мұсылмандығы түсінігі рухани дәстүр түрінде қалыптасып, ұлттың рухани бірлігі мен тұтастығының кепілі болды. Қожа Ахмет Ясауи қазақ мұсылмандық түсінігінің негізін қалауда «қазақ халқының дүниетанымы, мәдениеті және дәстүрі ұлы Дала табиғатына, ондағы көшпелі түріктің өмір салтына сай қалыптасқанын

және дамығанын» негізге алды. Сондықтан, Ясауи ілімін ұлттық тарихымыздың рухани тағылымы деп те қабылдаймыз. Қазақ ұлты Ислам діні аясында мұсылман халқы болып қалыптасса, қазақы мұсылмандық түсінік Ясауидің сопылық ілімі арқылы қалыптасты.

Ахмет Ясауидің сопылық ілімі – қазақы мұсылмандықтың алтын өзегі. Кесене – түрік әлемінің рухани бесігі. Оны қазақ жұрты, түрік әлемі қасиет тұтады. Ол барша Әлемнен зиярат етушілер келетін қасиетті орын. Қазақ елі Ахмет Ясауиді «Хазірет Сұлтан» – «Қасиетті Сұлтан», деп құрметтеп, ал Түркістанды екінші Мекке деп атады. Түркістан – барша түріктің Отаны.

ҚОРЫТЫНДЫ

Ахмет Ясауи сопылық ілімі ортағасырлық қазақ жерінде түрік әлемінің Ислам дінін қабылдау барысында уақыт талабы мен түрік халықтарының талғамына толық сай келген рухани құбылыс болды. Сопылық ілім арқылы Түріктік дүниетаным мен наным-сенім Исламдық мазмұнда қайта жаңғырып, ұлттық рухани сабақтастық толық сақталды. Ясауи қазақтың рухани жан дүниесін Ислам нұрымен байытты. Нәтижесінде, қазақ мұсылмандығы түсінігінің негізі рухани дәстүр түрінде қалыптасты.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Иасауи Қ.А. Хикмет Хазірет Сұлтан Қожа Ахмет Иасауи. – Алматы: Жалын, 2002. – 272 с.
2. Ясауи Қожа Ахмет. Даналық кітабы. /Ауд. Ж.Әбдірашев. – Шымкент, 1993. – 109 б.
3. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. 6 том (қ-н). /Бас ред. Б. Аяған. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2004. – 696 б.
4. Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: «Аруна Ltd» ЖШС, 2010. – 592 б.
5. Нысанбаев Ә. Қожа Ахмет Иасауидің дүниетанымы мен философиясы /Қазақ даласының ойшылдары (IX–XII ғғ.). – Алматы: Ғылым, 1995. – 136 б.
6. Кенжетай Д. Қожа Ахмет Иасауи дүниетанымы. – Түркістан, 2004. – 341 б.
7. Кенжетай Д.Т. Қожа Ахмет Иасауи философиясы және оның түркі дүниетанымы тарихындағы орны. //Док. дисс. – Алматы, 2007. – 259 б.
8. Кенжетай Д. Исламдағы діни таным және оның ерекшеліктері //Ясауи әлемі. Түркістан: – 2011. – № 3–4 (8). 47–53-б.
9. Кенжетай Д.Т. Иасауи мұрасы және қазақ мұсылмандық түсінігі. Дереккөз: <http://dinvo.gov.kz/kaz/press-sluzhba-2/bayandamalar-s-jlegen-s-zder/> 2014-06-iasauim-rasy-zh-ne-aza-m-sylmandy-t-s-n-g/
10. Кенжетай Д. Ханафи мазғабы және оның басты ерекшеліктері //Ясауи әлемі. Түркістан: – 2011. – № 2 (7). 3–10-б.

11. Жандарбек З. Насаб-нама нұсқалары және түркі тарихы. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – 168 б.
12. Жандарбек З. Қожа Ахмет Ясауи және Ясауиіа ілімінің дүниеге келуі //Алаш. – № 1(34). 23–35-б.
13. Алтаев Ж. Қожа Ахмет Ясауидің сопылық ілімі. Қазақ философиясы. – Алматы: Қазақ университеті, 2017. – 220 б.
14. Мырзабеков М. Суфизмнің моральдік-этикалық философиясы //Ясауи әлемі. Түркістан: 2010, № 1. 36–40-б.
15. Мейірманов А. Қожа Ахмет Ясауи мұрасының көркемдік рәміздік мазмұны. //Адам әлемі. – 2012. – № 4 (54). 34–43-б.
16. Орынбеков М.С. Духовные основы консолидации казахов. – Алматы: «Арқаим», 2001. 252 б.
17. Ошақбаева Ж.Б. Ясауи шығармашылығы дәстүрлі қазақ дүниетанымының негізі. //Ясауи әлемі. – Түркістан, 2011. – № 3-4. 79–87-б.
18. Шәфик Ә. Қожа Ахмет Ясауи хикметтері – тәрбиелік құрал //Қазақстанның ғылыми әлемі. – 2012. – № 5. 69–72-б.
19. Бейсетаев Р., Жакин А. Иман және Ясауи іліміндегі жастарды имандылыққа тәрбиелеу мәселесі. //Ясауи әлемі. 2009. № 1 (1). 140–152-б.
20. Қорғанбеков Б.С. Қожа Ахмет Ясауидің «Диуани хикметі» және қазақ фольклоры. 2 бас., толықт. және өңд. – Астана: Сарыарқа, 2012. – 252 б.
21. Қожа Ахмет Ясауи кесенесі./Құраст.: Ә.Қ. Муминов, Б. Қорғанбек, С.Моллақанағатұлы және т.б. – Алматы, 2009. – 200 б.
22. Мұстапаева Д. Асыл мұра – қасиетті тайказан. – Алматы: Арыс, 2008. – 200 б.
23. Мейірманов А.Д. Рухани дәстүр сабақтастығының тарихи ескерткіштерде таңбалануы. /«Мәңгілік Ел» идеясы мен ұлттық идеясының әдебиетінде көркемдік көрініс табу дәстүрімен инновациялық жаңашылдық мәселелері» атты Қазақ ханд. құрыл. 550 жылд. арн. халықар. ғыл.-теор. конф. матер. 3 маусым, 2015. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 111 б.
24. Түркістан: Фотоальбом /Құраст. Р.Насыров. – Алматы: Өнер, 1993. – 200 б.

REFERENCES

1. Iasaýı Q.A. *Hikmet Haziret Sultan Qoja Ahmet Iasaýı*. – Almaty: Jalyn, 2002. – 272 s.
2. Iasaýı Qoja Ahmet. *Danalyq kitaby*. /Aýd. J.Ábdirashev. – Shymkent, 1993. – 109 b.
3. Qazaqstan. *Ultyq entsiklopedua*. 6 tom (q-n). /Bas red. B. Aıaǵan. – Almaty: Qazaq entsiklopeduasy, 2004. – 696 b.
4. *Islam. Entsiklopedualyq anyqtamalyq*. – Almaty: «Arýna Ltd.» JShS, 2010. – 592 b.
5. Nysanbaev A. *Qoja Ahmet Iassaýıdiń dúnietanymy men filosofuasy /Qazaq dalasynyń oıshyldary (IX-XII ǵǵ.)*. – Almaty: Ǵylym, 1995. – 136 b.
6. Kenjetaı D. *Qoja Ahmet Iasaýı dúnietanymy*. – Türkistan, 2004. – 341 b.
7. Kenjetaev D.T. *Qoja Ahmet Iasaýı filosofuasy jáne onyń túrki dúnietanymy tarihyndaǵy orny*. //Dok. diss. – Almaty, 2007. – 259 b.
8. Kenjetaev D. *Islamdaǵy dinı tanyım jáne onyń ereکشelikteri //Iasaýı álemi*. Türkistan, 2011. – № 3-4 (8). 47–53-bb.
9. Kenjetaev D.T. *Iasaýı murasy jáne qazaq musylmandyq túsinigi. Derekkóz: <http://dinvko.gov.kz/kaz/press-sluzhba-2/bayandamalar-s-jlegen-s-zder/> 2014-06-iasaui-m-rasy-zh-ne-aza-m-sylmandy-t-s-n-g/*

10. Kenjetai D. «Hanafi mazgaby jáne onyń basty erekshelikteri» // *Iasaýı álemi*. – Türkistan, 2011. – № 2 (7). 3–10-bb.
11. Jandarbek Z. *Nasab-nama nusqalary jáne túrki tarıhy*. – Almaty: Daik-Press, 2002. – 168 b.
12. Jandarbek Z. Qoja Ahmet Iasaýı jәne Iasaýııa iliminiń dúniege kelýi // *Alash*. – № 1(34). 23–35-bb.
13. Altaev J. *Qoja Ahmet Iasaýıdıń sopylyq ilimi*. Qazaq filosofıasy. – Almaty: Qazaq ынiversiteti, 2017. – 220 b.
14. Myrzabekov M. Sýfizmniń moraldik-etikalyq filosofıasy // *Iasaýı álemi*. – Türkistan, 2010, – № 1. 36–40-bb.
15. Meirmanov A. «Qoja Ahmet Iasaýı murasynyń kórkemdik ráemizdik mazmuny». // *Adam álemi*. – 2012. – № 4 (54). 34–43-bb.
16. Orynbekov M.S. *Dýhovnye osnovy konsolidatsıı kazahov*. – Almaty: «Arkam», 2001. 252 b.
17. Oshaqbaeva J.B. Iasaýı shyǵarmashylyǵy dástúrli qazaq dúnietanymynyń negizi. // *Iasaýı álemi*. – Türkistan, 2011. – № 3-4. 79–87-bb.
18. Sháfik Á. Qoja Ahmet Iasaýı hikmetteri – tárbielik qural // *Qazaqstannyń ǵylymı álemi*. – 2012. – № 5. 69–72-bb.
19. Beisetaev R., Jakın A. «Iman jáne Iasaýı ilimindegi jastardy imandylyqqa tárbielý máselesi». // *Iasaýı álemi*: 2009. – № 1 (1). 140–152-bb.
20. Qorǵanbekov B.S. *Qoja Ahmet Iasaýıdıń "Dıyam hikmeti" jáne qazaq folklorı*. 2 bas., tolyqt. jáne ónd. – Astana: Saryarqa, 2012. – 252 b.
21. *Qoja Ahmet Iasaýı kesenesi*. / Qurast.: Ө.Қ. Мýminov, Б. Қорǵанбек, S. Mollaqanaǵatuly jәne t.b. – Almaty, 2009. – 200 b.
22. Mustapaeva D. *Asyl mura – qasıetti taıqazan*. – Almaty: Arys, 2008. – 200 b.
23. Meirmanov A.D. Rýhanı dástúr sabaqtastyǵynyń tarıhı eskertkishterde tańbalanyy. // «*Máńgilik El*» ideiasy men ulttyq ideiasynyń ádebiatinde kórkemdik kórinis tabý dástúrimen innovatsıalyq jańashyldyq máseleleri» atty *Qazaq hand. quryl. 550 jıld. arn. halyqar. ǵyl.-teor. konf. mater.* 3 maýsym, 2015. – Almaty: Qazaq ынiversiteti, 2015. – 111 b.
24. Türkistan: *Fotoalbom* / Qurast. R.Nasyrov. – Almaty: Óner, 1993. – 200 b.

Özet

Küreselleşme çağında toplumların sosyal yapıları önemli ölçüde değişime uğramaktadır. Uluslar ve etnik grupların, kendi aralarında siyasi ve iktisadi iletişimleri esnasında manevi etkileşim de gerçekleşmektedir. Bu bağlamda etnik ve milli kimlik ve din, ulusal eğitim ve öğretim meseleleri ile etnoloji, etnografi, sosyoloji ve felsefe de giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu makalede, Hoca Ahmed Yesevi'nin Türk tasavvuf kültürünün ve ilminin temelleri ele alınmaktadır. İşte bu ilim, geleneksel Kazak Müslümanlık kavramının ve genel olarak Kazak Müslümanlığının oluşumunun temelini meydana getirmiştir. Ekseriyetle Türk toplumunda dini ve manevi dönüşüm, İslami ve milli görünüm, anlayış ve gelenek kavramlarının kullanılması gerçeği söz konusudur. Ayrıca Ahmed Yesevi tarafından kurulan geleneksel Kazak Müslümanlık anlayışının mevcut durumu hakkında da onun düşüncelerinden hareketle bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kazak yurdu, İslam dini, Hoca Ahmed Yesevi, Tasavvuf doktrini, Kazak Müslümanlık anlayışı, Tengri dünya görüşü, milli gelenek.

(Beysetayev R. Ahmet Yesevi İlimi: Kazaklara ait İslam Düşüncesi – Milli Dünya Görüşü, Gelenek ve Değerler)

Аннотация

В современную эпоху глобализации существенно изменилась социальная структура общества. Народы и этносы развиваются посредством взаимного духовного воздействия в ходе политико-экономических отношений. В связи с этим вопросы этноса и нации, познания и религии, национального воспитания и образования становятся актуальными для исследования в этнологии, этнографии, социологии и философской науки. В статье рассмотрены основы культуры тюркского суфизма Ахмеда Ясави. Эта наука стала основой формирования традиционного казахского понятия «ислам» и в целом казахского мусульманства. В тюркском обществе религиозно-духовные изменения реализованы через исламские трансформации национальных мировоззрений, понятий и традиций. Кроме того, описано современное состояние традиционного казахского понятия «ислам», созданного Ходжой Ахмедом Ясави.

Ключевые слова: Казахия, Ислам, Ходжа Ахмет Ясави, суфизм, казахское мусульманство, тенгрианское мировоззрение, национальные традиции.

(Бейсетаев Р. Учение Ахмеда Ясави: казахское понятие «ислам» – национальное миропонимание, традиция и ценности)